

Vyhlička Prosička s dřevěným křížem

JAVOREK

neznámý kout Horácka

Text a foto: Bc. Roman Šulc

Javorek je malá obec, ležící v severní části rozsáhlé etnografické oblasti Horácko na rozhraní Čech a Moravy.

Lidé se ve zdejší kraji usadili poměrně pozdě, až do 13. století ho totiž pokrýval poměrně hustý a jen těžko proniknutelný prales. Čeští panovníci zakazovali jeho kácení, protože tvořil odvěkou a přirozenou bariéru proti vpádu nepřátel do jejich země. Jak tomu nasvědčuje rodová pověst pánů z nedalekého hradu Pernštejna nebo zmínka v listině vydané v roce 1167 v litomyšlském klášteře, jedinými obyvateli a pány těchto lesů byly v období nastupujícího vrcholného středověku mohutní zubři. Na tohoto velkého savce zde již nenarazíte, ale krása zdejšího kraje vás bezpochyby chytne u srdce.

Přestože byl prales prakticky neprostupný, na několika místech, zejména podél potoků, ho protínalo několik obchodních stezek. Jedna z nich vedla i táhlým údolím, které se svažuje od severu k jihu podél bezejmenného přítoku říčky Fryšávky. Díky tomu se zde někdy v průběhu 13. století usadili lidé a založili osadu, která je jádrem i dnešní obce. Jejímu slovanskému původu nasvědčuje kruhový půdorys návsi, tvořený zhruba deseti usedlostmi, od nichž se paprskovitě rozbíhala pole na všechny strany. Až mnohem později vznikala obydlí i vertikálně podél cesty vedoucí údolím, takže dnes má obec spíše protáhlý charakter kolonizačního tvaru.

Místo si lidé vybrali velmi příhodné, protože ačkoliv Javorek leží v nadmořské výšce okolo 600 metrů, příjemné klima v drsné krajině Vysočiny mu zajišťuje jak orientace údolí na jih, tak to, že ho od severu chrání vysoký a mohutný vrch Strom (771 m n. m.), kterému ale místní neřeknou jinak než Vrchy.

VESNICKÁ RYCHTA První písemná zmínka o Javorku pochází až z roku 1364, kdy ho místní zemané, bratři Petřín a Jindřich z Javorku (z Javorca), prodali Archlebovi ze Stařechovic. Tento šlechtic, příslušník jedné z bočních větví pánů z Kunštátu, sídlící na tvrzi ve Stařechovicích na Hané, tehdy koupil v okolí více obcí. A protože potřeboval tento nově nabytý majetek nějak spravovat, zvláštním privilegiem z roku 1372 ustanovil v Javorku vznik svobodné rychty, na kterou dosadil jako prvního rychtáře svého panoše Václava, propuštěného za tímto účelem z poddanství. Jeho základní povinností bylo zastupovat svého pána a vykonávat jeho vůli, byl ale také soudcem (české slovo rychtář pochází z německého „richter“ a znamená soudce), notářem i matrikářem. Rychtáři museli být ve stálém kontaktu s panským úřadem a nejméně jednou týdně bylo třeba navštívit vrchnostenskou kancelář v sídle panství. Mimo to měl

Javorek, střed obce s rychtou

zdejší rychtář právo šenku, což byl velmi dobrý způsob, jak vydělat peníze, neboť v obci jiná hospoda být nesměla. Rychta (čp. 22) se v Javorku jako zázrakem dochovala dodnes a je jednou z mála podobných staveb, jaké lze u nás na venkově spatřit. Dá se předpokládat, že její jádro tvoří původní tvrz zemanů z Javorku, ale její současná podoba pochází až z poloviny 18. století s klasicistní úpravou průčelí, poškozeného při požáru v roce 1809. V té době byly také dvě světnice rychty vyčleněny jako první škola pro místní děti, které předtím musely docházet za vzděláním do tří kilometrů vzdálených Daňkovic. Javorek měl totiž v první polovině 19. století bezmála 350 obyvatel, dnes byste jich napočítali něco málo přes 100.

mnozí znají z východočeského prostředí. Například ve 3. a 6. pádu je přípona ovi nahrazena oj, tedy synoj, tátoj, pánoj místo synovi, tátovi, pánovi a podobně. Původní lidovou architekturu zastupuje cenný soubor dnes památkově chráněných chalup a usedlostí z 18. a 19. století, doplněný uprostřed návsi dřevěnou hranolovou zvoničkou na kamenné podezdívce z 2. poloviny 18. věku. Zvonička je velmi hodnotnou ukázkou lidové architektury a umu místních řemeslníků. Vyznačuje se zejména působivým lištováním bedněných stěn se šikmým laťováním. Ve zvonové vížce se dochoval zvon ulitý v Brně v roce 1873 zvonařem Hillersem, jak dokládá nápis: WITWE IN BRUNN (1)873 GEC. V. AD. HILLERS. Až se budete potulovat po Javorku, zastav-

Javorek, chalupa čp. 23 je typickou ukázkou horácké lidové architektury.

HORÁCKÉ TRADICE Příslušnost k Horácku se v Javorku dá vystopovat jak v architektuře nebo nářečí, tak i krojem, který ale do dnešní doby prakticky vymizel. Ještě v první polovině 20. století se místní oblékali do tradičního oděvu, který u žen doplňovaly přiléhavé kabátky zvané kacabajka a u mužů vlněný kabát zvaný špenzl, zavazovaný u krku šňůrkou. Od spisovného jazyka se místní nářečí odlišuje několika typickými prvky, které

te se především u památkově chráněné chalupy čp. 3 (Dvořákova), která je ukázkou samostatně stojícího domu komorovo-chlévového typu, čp. 4 (od roku 1881 do roku 1967 obecná škola) s bedněným štítem a sedlovou střechou s valbičkami, nebo u nedalekého čp. 37 (Čaňkova chalupa), které je typickou ukázkou horácké architektury s náročně ztvárněnou lomenicí, výraznou podlomenicí a krytou předsíní zvanou barák. Další památkově chrá-

něné chalupy naleznete pod čp. 8 (Slavíčkova), čp. 21 (Dvořákův grunt) a čp. 16, vedle kterého stojí hezká roubenka čp. 59. Původní zástavba v centru obce, doplněná již zmíněnou rychtou, několikrát aspirovala na prohlášení za vesnickou památkovou rezervaci.

CHUDÝ KRAJ Protože okolí Javorku patří k nejvýše položeným oblastem Horácka, říkalo se, že na polích se tu sklízí spíše kamení. K hlavním surovinám v oblasti rostlinné výroby tak patřilo především pěstování brambor a přádného lnu. Zdejší kraj byl dokonce největším producentem této textilní suroviny až do poloviny 80. let 20. století, než ji definitivně vytlačila stále oblíbenější bavlna. Len z Javorkubyl v 19. století vyhlášený po celé rakousko-uherské monarchii, za což patří dík hraběti Egbertu Belcredimu, majiteli panství,

Horácké roubenky v Javorku

který pozval odborníky z Itálie a ti místní naučili se lnem správně zacházet. Prakticky v každé vesnici vznikaly pazdery (sušárny lnu), i v Javorku se jedna z nich dochovala za budovou rychty. Krom toho byste v každé chalupě našli kolovraty nebo tkalcovské stavy, které měly na pilno po celou zimu.

Obec Javorek se choulí v mělkém údolí Žďárských vrchů.

Zřícenina hradu Skály (Štarkov)

Hotové látky pak na jaře přijížděli vykupovat tak zvaní faktoři, kteří s nimi dále obchodovali. Část obyvatel se také živila prací v lese, výrobou dřevěných hraček nebo šindelů a od 19. století ke zdejšímu artiklu přibýly i lyže (ski).

H RAD SKÁLY Pouze 1,5 kilometru jihozápadně od centra Javorku se zdvíhá skalnatý vrchol Štarkov (679 m. n. m.) se zříceninami hradu Skály, stále častěji nazývaného po zmíněném kopci. Dostanete se k němu po modré turistické značce. Jeho historie není příliš dlouhá, existoval totiž pouhých 60 let. O to více je zajímavá. Kolem roku 1380 ho založil nám již známý Archleb, nový majitel několika obcí v okolí, který ho v roce 1384 odkázal svému synovi Erhardovi ze Skal, nejvyššímu moravskému sudímu a blízkému spolupracovníku markraběte Jošta. Když zemřel, správy hradu se v roce 1415 ujal poručník jeho nezletilých dětí a člen rodiny Erhard Puška z Kunštátu. Ten ale do hradu nastěhoval svou loupeživou družinu, která v roce 1419 přešla na stranu husitů a loupila v širokém okolí, dokonce až u Jihlavy nebo v Rakousku. V roce 1440 proto byl hrad oblehnut zemskou hotovostí a zničen. Jeho ruiny jsou nesmírně působivé, protože středověcí

Hrad Štarkov, úniková branka z paláce

Výhled ze Štarkova jihovýchodním směrem

stavitelé výborně využili několika mohutných skalních bloků, které prostě jen pospojovali hradbami. Tím vzniklo dobře chráněné nádvoří, na kterém vyrostl pohodlný obytný palác, z něhož vedla přehrazenou úzkou průrvou dosud zachovaná úniková branka. Hlavní bránu v západní, téměř tři metry silné zdi, odkryl až nedávno skončený archeologický výzkum, který současně potvrdil i existenci subtilní okrouhlé věže na skalisku nad ní. Hradní vrch byl v roce 1980 prohlášen za přírodní památku, chránící skalní útvary tvořené hrubozrnnými ortonulami svrateckého krystalinika. Mrazovým zvětráváním podél puklin a následnými sesuvy zde vznikly mohutné věžovité skalní bloky s výškou až 20 m, oddělené dvěma úzkými soutěskami, a několik puklinových jeskyní. Z vrcholu skal se otevírají nádherné výhledy do moravského vnitrozemí, především na Bystřicko.

POVĚST O HRADNÍ STUDNĚ Při obléhání hradu proti loupeživým rytířům vyschla hradní studna a loupežníci tak trpěli velkou žízní. Jejich vůdce proto chtěl uzavřít smlouvu s ďáblem, který slíbil, že studnu opět naplní vodou. Ve chvíli, kdy chtěl velitel loupežníků vlastní krví podepsat dáb-

lův pergamen, zavrával a do studny spadl. Loupežníci se polekali, ztratili hlavu a opustili hradby. Vojsko vniklo do hradu, lapky pochytilo a pobilo. Hrad byl zapálen a pobořen a pod zhroutenými zdmi zůstaly navždy zasypány také naloupené poklady. Dodnes se tu prý zjevují přízraky mrtvých loupežníků, kteří je hlídají.

DOBÝVÁNÍ NEROSTNÝCH SUROVIN

Po návratu do Javorku se z rozcestí na návsí vydáme severovýchodním směrem na blízkou skalní vyhlídku Prosička. Po modré turistické značce to je 2,5 kilometru poměrně nenáročného stoupání. Cestou k vrcholu minete na okraji lesa Obora samotu a bývalou hájenku Doly, která upomíná na krátké období, během kterého se zde od roku 1814 v šachtách sv. Kristina a sv. Michal dobývala železná ruda, konkrétně magnetovec s až 40% obsahem železa. Výtěžnost zdejšího revíru ale nebyla velká, podle dochovaných dokladů bylo například v roce 1831 získáno na dole Michal okolo 500 mír rudy a v roce 1845 na dole Kristýna pak na 2 500 mír této horniny. Vytěžená ruda byla odsud odvážena do hutí v nedalekém Kadově, kde byla dále zpracovávána. Poslední záznamy o zdej-

Pohledy na Žďárské vrchy z Prosíčky

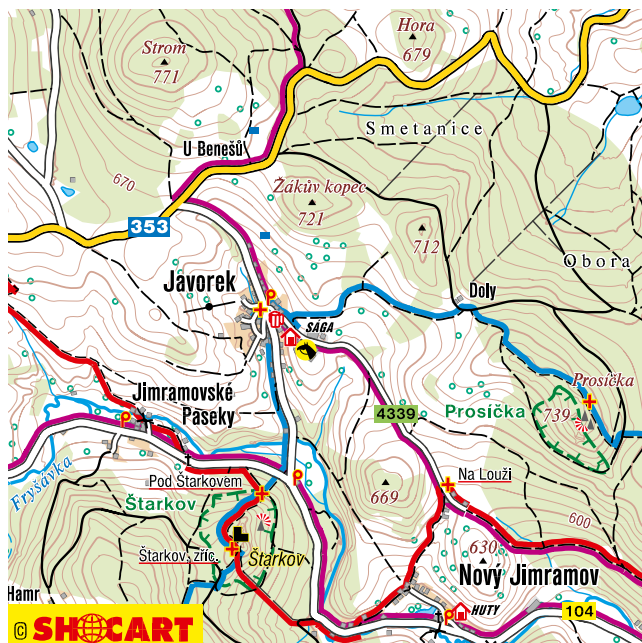

ším dolování pocházejí z roku 1872, poté již nebylo nikdy obnoveno.

PROSIČKA Příjemnou procházkou lesem je to již jen kousek k vrcholu Prosička (739 m n.m.). Z něho vybíhá k jihovýchodu mohutný skalnatý hřeben, jehož jádro tvoří dva osamělé kamenné bloky vysoké přes 17 a dlouhé 55 metrů. V roce 1988 bylo toto území prohlášeno za přírodní památku, která kromě zmíněných útvarů a velkého skalního moře chrání hnízdiště celé řady vzácných ptáků, např. jes-

Zimní les na Prosičce

Josef Urban. Tohle okouzující místo nemohlo uniknout pozornosti mnoha umělců, svými kresbami ho například proslavil akademický malíř Josef Václav Síla (1908–1989). Ten zde zůstával často i přes noc, aby mohl na svých obrazech zachytit neopakovatelný východ slunce. Dnes je to oblíbený turistický cíl s nádherným výhledem, kam se lidé hojně vydávají vítat nový rok. Tato novodobá tradice nahradila dříve oblíbená procesí, která se zastavovala i u svatého mariánského obrázku v lese, připomínajícího nešťastný pád hraběnky Belcrediové z koně, který jako zázrakem bez úhony přežila.

Při plánování výletu na Novoměstsko a přilehlých regionů můžete načerpat inspiraci u destinační společnosti Koruna Vysočiny, Příční 405, 593 01 Bystřice nad Pernštejnem, www.korunavysociny.cz, kancelar@korunavysociny.cz.

trába lesního, krkavce velkého, výra velkého nebo puštíka obecného. Název Prosička se odvozuje od pověsti, podle které se sem chudá vdova ze vsi vydala prosit Boha o seslání vláhy v době sucha. Jak při modlitbě plakala, její slzy se proměnily v dešťové kapky, které zalily celé okolí. Od té doby je na vyšší skále, na jejíž vrchol vede velmi náročná cesta, zajištěná kamennými schůdky a železnými stupačkami s lany, umístěn velký kříž. Ten stávající je zde od března 2003 a podle předchozího z roku 1941 ho z modřínového dřeva vyřezal jimramovský rodák

Kontakt: Obecní úřad Javorek 57
592 03 Sněžné, obec.javorek@email.cz
www.javorek.cz

Bonusové informace
na www.NaCestu.cz